

KOVÁCS ÁGNES

KÉT REBELLIS A 18. SZÁZAD ELEJÉRŐL: RÁKÓCZI ÉS KÁROLYI

**[Rákóczi] Élete végéig
rebellis maradt,
de – a személyét övező
tisztelet ellenére –
példája a magyar
társadalom számára
nem volt követhető.**

A mikor Rákóczi és Károlyi bekapcsolódott a politikába, Magyarország államformája rendi monarchia volt, amelyben az uralkodónak és a rendeknek együtt kellett volna gyakorolniuk a hatalmat. A potestas dualizmusa azonban sohasem valósult meg a Habsburg Birodalom érdekszférájába átkerült országban. Az 1687/88. évi országgyűlést követően a központi kormányzati szervek semmibe vették a rendi intézményeket, jelentősen csorbították a városok és a kiváltságos katonaparaszti közösségek autonómiáját, soha nem látott mértékben emelték az adót, nagy létszámú császári katonát állomásoztattak az országban, s újra felhangolt a protestánsüldözés, hogy csak néhány fontos törvénysértést említsék. A jogtiprások egyre erősebb tiltakozásra készítették a rendeket, de a sérelmek orvoslására irányuló törekvéseik elérése érdekében alkalmazandó/alkalmazott eszközöket illetően nem voltak egy platformon. Az egyik csoport a protestálás legális keretein belül – petíciókkal, memorandumokkal, tárgyalásokkal – akart célt érni, a másik – kilátástalannak ítélve a konfliktus politikai rendezésének lehetőségét – már csak a fegyveres felkeléstől remélt eredményt. A két csoport tagja-

Jelen írás főleg néhány, korábban publikált dolgozatom alapján készült: *Károlyi Sándor társadalmi-politikai nézetei a szabadságharc idején*. In: *A Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Bp., 2004; *Károlyi és az ónodi vérfürdő*. Hadtörténelmi Közlemények 2007. 4. sz.; *A sárospataki országgyűlés és a szabadságharc folytatásának esélye*. In: *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi*. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2008; *Károlyi Sándor és Pálffy János a szatmári megegyezésért*. Századok 2012. 4. sz.

it, leegyszerűsítve, gyakran definiálják rendpártiaknak, illetve rebelliseknek, holt a kategorizálásnak nem lehet egyetlen és kizárólagos kritériuma a problémamegoldáshoz igénybe vett eszköztár. Annál is inkább, mert mindkét csoport célja, tevékenysége lehet pozitív, de negatív is. Konkrétabban: ha a hatalom birtokosai megsértik a jogrendet, amelynek alapvető célja a biztonság (Hobbes), az ellenük való fellépés indokolt, sőt bizonyos helyzetekben a tiltakozás legradikálisabb változata, a fegyveres szembeszállás is igazolható, különösen akkor, ha többségi érdeket képvisel. Ha azonban a lázadás koncepciótlan, illetve csak destabilizációt és anarchiát idéz elő, elfogadhatatlan. Ugyanígy ambivalens lehet a rendpártiság is. Helyénvaló, ha a közjót szolgáló törvények betartása melletti elkötelezettség motiválja, és problematikus, ha észszerű változtatások támogatására is képtelen, mi több, veszélyes, ha szélsőséges kormányzati rendszer kiszolgálójává válik. A *rendpárti* és a *rebellis* értelmezéséhez tehát minden esetben szükséges a konkrét szituáció figyelembevétele, annál is inkább, mert a két „tábor” között nincs merev határ. Ugyanaz a személy ide is, oda is tartozhat pályája során, és csoporton belül is különbözhetnek a vélemények, ahogy az Rákóczi és Károlyi viszonylatában is kimutatható.

II. Rákóczi Ferenc birodalmi herceg (1676–1735), aki a hegyaljai felkelés elől még Bécsbe futott, a századfordulón már az uralkodó elleni felkelést fontolgatta, s bécsújhelyi fogságából szabadulva, Lengyelországban igyekezett megteremteni ennek diplomáciai, katonai és gazdasági feltételeit. A legtöbb segítséget Franciaországtól remélte, mivel tudta, hogy az ekkor már zajló spanyol örökösödési háborúban XIV. Lajos számára is előnyös lenne egy magyarországi mozgalom a legnagyobb ellenfelének számító Habsburgok hátában. Az itthoni helyzetről és a felkelés céljairól 1702 áprilisában Brezánban kelt *Memorandum*-ában Rákóczi a következőket írta a Napkirálynak: „Föltett szándékunk és tervünk az, hogy a jelen politikai conjunctúrák fölhasználásával nemzetünk szabadságának igazságtalan porba tapodásáért bosszút álljunk és a szolgaság nyomorú igájába hajtott népet fölszabadítsuk; s ez által egyszersmind Fölséged érdekeinek is szolgálatot tegyünk, hatalmas diversiót okozván és hálánk jeléül Felséged örökös pártfogoló szövetségéhez ragaszkodván, hogy az országot oly király választására bírjuk, aki Fölségednek tetszésével találkozik.” Mivel XIV. Lajos tetszésének aligha felelt volna meg egy Habsburg-házi uralkodó, a *Memorandum* idézett mondatából arra kell következtetnünk, hogy Rákócziiban már a szabadságharc kibontakozása előtt, a lengyelországi bujdosás idején felmerült a Habsburgok detronizálásának terve.

Mindeközben, a királya iránti hűségében rendíthetetlen Szatmár vármegyei főispán, br. Károlyi Sándor (1669–1743) – akit ekkor még valószínűleg meg sem kísértett a gondolat, hogy rövid időn belül maga is csatlakozni fog a lázadókhoz – tőle telhetőleg mindent megtett megyéje súlyos adóterheinek csökkentése, a császári hivatalnokok és a katonaság visszaéléseinek megszüntetése érdekében. Miután Dolhánál szétverte Esze Tamás seregét, azzal a szándékkal ment Bécsbe, hogy egyrészt tisztázza magát a zendülőkkel való együttműködés vádjá alól, másrészt hogy személyesen hívja fel a figyelmet a robbanással fenyegető helyzetre. Itteni tapasztalatai döbentették rá, hogy az uralkodó és a kormányzervek nemcsak tájékozatlanok a magyar ügyekben, hanem szinte érthetetlen felelőtlenséggel nem is akarnak figyelmet szentelni a problémák megoldásának. Ekkor jutott arra a következtetésre, hogy az Udvar csak fegyverrel lehet rákényszeríteni politikája megváltoztatására, amely a számára oly fontos rendi világot ve-

szélezteti. Rákóczihoz való csatlakozásában ez volt a meghatározó szempont, nem a magánérdek, noha döntését kétségtelenül befolyásolta, hogy birtokai a kurucok által fenyegetett és részben el is foglalt Északkelet-Magyarországon voltak, családját pedig túszul ejtették a nagykárolyi várban.

Átállása idején Károlyi valószínűleg nem tudott arról, legalábbis semmilyen forrás nem utal erre, hogy Rákóczi politikai céljai között egy új király megválasztása is szerepel. Az I. Lipót halála után trónra lépő I. József legitimitását megkérdőjelező szécsényi országos gyűlés után azonban – ahonnan katonai megbízatása miatt hiányzott – már nem lehetett kétsége ennek esélyéről. Igaz, Szécsényben nem került sor királyválasztásra, de a jelenlévők a lengyel nemesi köztársaság működésének mintájára a helyzetet interregnumnak nyilvánították, amelyet a konföderáció létrehozása, illetve Rákóczi vezérére, a magyar tituláció szerint vezérlő fejedelemmé választása szüntetett meg (1705. szeptember 17–20.). Nem tudhatjuk, hogyan viselkedett volna Károlyi, ha részt vett volna a gyűlésen, de hogy másként értékelte a helyzetet, mint a többiek, az biztos. A szenátus első, Miskolcon tartott ülésére 1706 januárjában készített, *Csekély Elmélkedés* c. emlékeztető feljegyzésében ugyanis, véleményem szerint, nem véletlenül fogalmazta meg, hogy a Habsburgok örökös magyarországi királyságát nem érdemes vitatni. Egyrészt azzal érvelt, hogy az 1687/88. évi országgyűlés elfogadta azt, másrészt azt hangsúlyozta, hogy Magyarországnak szüksége van a Habsburgokra. Rajtuk kívül – írta, „nincsen oly monarchia, az ki ellene [ti. a Habsburg-ház] és a török monarchia ellen az országot megoltalmazhatná”. Arra is felhívta a figyelmet, hogy „az midőn libera electio [szabad választás] volt is, míg az királynak successora [örököse] volt, másuvá boldog eleink nem mentenek”. Ezért ne bolygassák a kurucok se a Habsburg-ház örökös királyságát, „míg fiúágon fenn lészen, és alkalmas lészen az királyságnak viselésére”. Az alkalmasság kritériuma Károlyi szerint a törvényes kormányzás, s ha I. Lipót tisztelben tartotta volna a törvényeket, nem került volna sor a sokat és sokak által kárhoztatott 2., 3. és 4. articulusok eltörlésének követelésére. Mivel azonban az uralkodó megsértette a jogrendet, az ellene való fellépés még akkor is indokolt, ha 1687-ben a rendek lemondtak ellenállási jogukról. Ám ha a jövőben a törvényeket kölcsönösen betartják, lehetséges a konfliktusok elkerülése. Károlyi tehát, bár fegyvert fogott az uralkodó ellen, ekkor még a fejedelemtől és szenátortársainál mérsékeltebb és optimistább álláspontot képviselt a Habsburg-abszolutizmussal való együttműködéssel kapcsolatban. Okkal feltételezhető, hogy érvei nem maradtak teljesen visszhangtalanul, mert a Miskolcon elfogadott határozatok és a nagyszombati tárgyalásokon a császáriak elé terjesztett követelések tartalma, kettő kivételével, összecseng a javaslatáival. A szenátus lényegében két dologban nem értett egyet vele: egyrészt nem ismerte el a Habsburgok örökös birtoklásának jogát Magyarországra vonatkozóan, másrészt ragaszkodott a határyon kívül helyezett ellenállási záradék visszaállításához. Néhány hónappal később azonban Károlyi bizonyos mértékig különutasnak tekinthető véleménye jelentősen megváltozott. Ennek okait megértendő, vissza kell utalnunk a megelőző évek két fontos eseményére, illetve eseménysorára: Rákóczi erdélyi fejedelemmé választására, valamint a kurucok és a császáriak közötti tárgyalásokra.

Rákóczi a csak félig-meddig sikeres bácskai hadjárat befejezését követően, a szegedi táborbontás közben értesült arról, hogy a gyulafehérvári országgyűlés fejedelemmé választotta (1704. július 8.). A hír nem érte váratlanul, hiszen 1703 végétől minden lehetőséget megragadva igyekezett annak feltételét megteremte-

ni, hogy az egykori fejedelemség birtoklására pályázó hatalmi csoportosulások közül az ő pártján lévők kerüljenek ki győztesen. 1704 nyarára sikerült is az általa generálissá kinevezett Thoroczkay Istvánnak, Thököly egykori katonáival együtt, csaknem egész Erdélyt meghódoltatni. A császári katonaság beszorult a várakba, a főparancsnok, Rabutin, Szebenbe húzódott vissza, s ezzel lehetőség nyílt az addig szervezetlen, egymástól elszigetelten harcoló felkelők egyesítésére. A császáriak ennek ellenére is fenyegetettséget jelentettek, s mivel Rabutin rendeletére a magasabb rangú tisztségviselők többsége és számos nemes is bevonult Szebenbe, tovább nőtt a káosz a súlyos társadalmi és politikai ellentétekkel küszködő országban. A zűrzavart az is fokozta, hogy a különböző rendi csoportok nem tudták közös nevezőre hozni az Erdély jövőjével kapcsolatos terveiket. A helyzet normalizálása és Rabutin elszigetelése céljából Rákóczi hívei szereték volna, hogy a szabadságharc vezetője személyesen vonuljon be Erdélybe. Mivel a bácskai hadjárat miatt erre nem kerülhetett sor, Rákóczi maga helyett Radvánszky Jánost, a Consilium Aulicum tagját küldte be, s országgyűlést hirdetett Gyulafehérvárra. Tette ezt annak ellenére, hogy Erdély lényegében már a *Diploma Leopoldinum* életbe léptetését követően (1691) betagozódtott a Habsburg Birodalomba, noha formálisan csak a Bécsben fogva tartott II. Apafi Mihálynak a fejedelmi rangról való lemond(at)ása után került erre sor. Rákóczi ezt pontosan tudta, de politikai céljai megvalósításához szüksége volt a fejedelmi cím megszerzésére, ha azt akarta, hogy ne rebellisként tekintsenek rá a nemzetközi szinten, hanem szuverén uralkodóként. Mivel a magyar trón elfoglalására nem sok reménye lehetett, s azt egyébként sem ambicionálta, a fejedelemség megszerzése, a családi tradíciók miatt is, sokkal realisabbnak tűnt (1703-ban XIV. Lajos is őseire való tekintettel ismerte el az Erdélyi Fejedelemség jogos örökösének, majd 1705-ben fejedelemnek). Mindezek alapján úgy gondolom, hogy az Erdély felszabadítása következtében létrejött helyzeti előnyt kihasználva Rákóczi nemcsak azzal a szándékkal hívta össze a rendeket Gyulafehérvárra, hogy teremtsenek rendet a tartományban, hanem és főleg azért, hogy a hozzá pártolt többség, Radvánszky instrukciói alapján, őt válassza fejedelmmé. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a szakirodalomban gyakran megfogalmazódott, hogy Rákóczinak komoly lelki tusát okozott Thököly kérésének elutasítása, aki szintén igényt tartott a fejedelmi címre. A szabadságharc fiatal, energikus és a nemzetközi viszonyokat jól ismerő vezetője számára azonban – ha érzett is részvétet mostohaapja iránt – valójában nem jelentett dilemmát a döntés. Az idős és beteg Thököly a múlt embere volt, aki erdélyi szimpatizánsai és a Porta támogatása ellenére sem tudta volna hitelesen képviselni a magyar érdekeket ellentmondásos politikai pályája miatt. Rákóczi számára tehát nem volt meglepetés fejedelmmé választása, ám annak a rendek által megszabott feltételei, amelyek erősen korlátozták volna centralizációs terveit, annál inkább. A megválasztását tanúsító oklevelet első felindulásában nem is akarta átvenni Ipolyságon a díszes erdélyi delegációtól, de tekintettel a két dunántúli hadjárat kudarcára és a francia–bajor seregek Höchstädt-Blenheimnál elszenvedett vereségére gyorsan meg gondolta magát. A franciákkal való egyesülés reményének szertefoszlása után ugyanis – ahogyan az *Emlékirataiban* is utal rá – Rákóczi már nem bízott benne, hogy a kurucok katonai sikerek révén eredményt érhetnek el az Udvarral szemben. A Svédországba, Poroszországba és a Portára küldött követek jelentéséből is az derült ki, hogy valójában sehonnan sem remélhet segítséget. Ennek tudatában hajlandóságot mutatott az ellenféllel való béketárgyalásokra, amelyek előké-

szítése már az év elején megkezdődött Lébényszentmiklóson, illetve Gyöngyösön. Mivel Rákóczi hamar felmérte, hogy a felkelők alkupozíciója szempontjából korántsem mindegy, hogy őt az erdélyiek fejedelmükké választották, látszólag elfogadta a rendek feltételeit, ám valójában nem mondott le elképzeléseiről, és később a saját tervei szerint szervezte át az erdélyi hadsereget és az államszervezetet.

Az 1704 augusztusában megtartott második gyöngyösi tárgyalás annyiban volt eredményes, hogy a felek fegyverszüneti megállapodást kötöttek, és kölcsönösen kinyilvánították szándékukat a béketárgyalások megkezdésére. Ebben meghatározó szerepet játszott a Habsburgokkal szövetséges Anglia és Németalföld, amelyek több okból is fontosnak tartották a magyarországi háború mielőbbi befejezését. Egyrészt azért, hogy a kurucok ellen harcoló császári katonaság bevethető legyen az európai hadszíntereken, másrészt, hogy a Bécsnek nyújtott pénzügyi segítség fejében lekötött magyarországi bányakincsekhez és monopóliumokhoz hozzájuthassanak, végül azért, mert rokonszenveztek a protestáns vallásszabadságért is küzdő magyarokkal. Céljaik elérése érdekében felajánlották közvetítő szerepüket, s részt is vettek az 1704 októberében Selmechbányán lezajlott egyeztetéseken. Jelen írásnak nem tárgya az események ismertetése, de annyit feltétlenül meg kell említenünk, hogy azok kimenetelét a felkelők követeléselei eleve kudarcra ítélték. Bécsben már azt is zokon vették, hogy megállapodás esetén a kurucok nemzetközi garanciát kívántak, a rendek szabad királyválasztási és ellenállási jogának visszaállításáról, valamint az Erdélyi Fejedelemség függetlenségének elismeréséről pedig hallani sem akartak.

A tárgyalások folytatására csak a következő esztendőben került sor, amelyre a lehetőséget az uralkodóváltás, a kényszert a felkelők táborán belül kialakult bizalmi válság és a katonai sikerek hiánya teremtette meg. Már egyeztettek Nagyszombatban a delegációk, amikor 1705. november 5-én a Rabutin megsegítésére vezényelt Herbeville serege Zsibónál győzelmet aratott a kurucok fölött. A csata a vég kezdetét jelentette az éppen csak újraélesztett fejedelemség számára, jóllehet ezt akkor még aligha lehetett pontosan felmérni, főleg az erdélyi seregek főparancsnokának kinevezett Károlyi eredményes szervezőtevékenységének köszönhetően. Az mindenesetre jelzésértékű volt, hogy az erdélyi rendek egy része a segesvári országgyűlésen eltörölte Rákóczi fejedelemségét, és felesküdt I. Józsefnek. Ez tovább gyengítette Rákóczi erdélyi pozícióját, aki még mindig csak választott, de be nem iktatott, így esküt sem tett fejedelem volt. Ennek alapján – még ha eltekintünk is az elvileg érvényben lévő speyeri egyezménytől – legitimitása legalább annyira megkérdőjelezhető volt, mint a konföderáció szerint törvénytelenül uralkodó I. Józsefé. Akárhogyan ítélték is meg a kialakult helyzetet és az esélyeiket, mindkét fél mihamarabb dűlőre szeretne volna vinni a dolgot. Ebből a célból hívta össze Rákóczi a szenátorok feljebb már említett miskolci tanácsülését, amelyen ismét megvitatták, majd az érsekújvári gyűlésen 23 pontban összefoglalták a felkelők kívánságait. 1706 januárjában az uralkodó is nyílt levélben adta tudtul, hogy tiszteletben fogja tartani a rendi jogokat, de az 1687. évi törvényekből nem enged. A csak vontatottan haladó tárgyalások meggyorsítása és a megegyezés érdekében az Udvar taktikához folyamodott. Megengedte a császárvárosban élő Rákóczinének, hogy meglátogassa férjét Magyarországon, s ezzel alkalmat teremtett arra, hogy Wratishlaw cseh kancellár személyesen léphessen kapcsolatba a fejedelemmel. Mint ismert, Rákóczit ő sem tudta rábírní a békekötésre, mert a fejedelem továbbra is ragaszkodott a kurucok legfontosabb

követeléseinek teljesítéséhez. 1706. július 22-én a tárgyalások újra megszakadtak, holott ugyanazokkal a feltételekkel lehetett volna megegyezni, mint öt évvel később.

Bár nem vitatható, hogy a fokozódó nehézségek ellenére a szabadságharcnak voltak még belső tartalékai, úgy vélem, hogy a kuruc állam vezetői nem mérték fel reálisan a helyzetet és annak következményeit. A franciák újabb, két hónappal korábbi súlyos veresége ellenére változatlanul bíztak a külső segítségben. De nem vették észre az I. Lipót és az I. József egyénisége és a magyar ügyhöz való viszonyulása közötti különbséget sem, jóllehet I. József nagyvonalúsága és egy kölcsönösen előnyös kiegyezésre való törekvése trónra lépésétől kezdve megmutatkozott. A Szécsényben történtek ellenére az uralkodó nemcsak a kurucokkal való tárgyalásokhoz járult hozzá, hanem ahhoz is, hogy azokon az Erdélyi Fejedelemség is képviseltethesse magát. Követének, Mikes Mihálynak a visszahívását a delegációból azt követően sem kezdeményezte, hogy a zsigódi vereség után Magyarországra menekült, kurucságukat megtartó erdélyi rendek 1706. március 26-án Huszton – többek között – a Habsburg-háztól való elszakadásukról is hátróztak.

A kuruc tábor számára az Erdélyi Fejedelemség létrehozása és elismertetése rendkívül fontos volt. A Rákóczihoz csatlakozott nemesek ugyanis – köztük Károlyi – meg voltak győződve arról, hogy Erdély, mint korábban, úgy ezután is a mérleg nyelve lehet a központi kormányzat és a rendiség játszmájában. Ezért vették tudomásul, hogy Huszton a fejedelemséget reprezentáló erdélyi rendek csak szuverén, a magyarországi konföderációval egyenjogú félként voltak hajlandók a szövetségekötésre és egy leendő, közös király uralására, s hogy Rákóczit nem a magyar rendek vezetőjeként, hanem Erdély fejedelmeként tekintették uruknak. Károlynak eredetileg is az volt a véleménye, hogy Erdélyt szabad országnak kell tekinteni, és „az egész keresztényiség jóvára és Magyarország szabadságának manutentiójára [kell] stabilizálni”. Azzal érvelt Rákóczi erdélyi fejedelemségének törvényessége mellett, hogy a felszabadító háborút követően a kormányzat nem csatolta vissza a tartományt Magyarországhoz, holott az szerezte a 17. század elején Bécs mulasztása miatt került török fennhatóság alá. Bár a huszti országgyűlés határozatai egyértelművé tették, hogy az erdélyiek egyáltalán nem bántottak a reincorporatio elmaradása miatt, Károlyi úgy vélte, hogy egy független Erdély is erős támasza lehet a magyarországi rendiségnek. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy amikor az uralkodó megtagadta a fejedelemség elismerését, hasonló csalódottságot érzett, mint 1703-ban az eredménytelen bécsi audienciák után. Mindkét esetben radikálisan reagált: 1703-ban, szakítva addigi lojális magatartásával, csatlakozott a szabadságharchoz, a nagyszombati tárgyalások zátonyra futását követően pedig a trónfosztás árán is kész volt megvédeni a rendi jogokat. Ehhez az is hozzájárult, hogy az Udvar a külföldi kezességvállalás követelésének teljesítésétől változatlanul elzárkózott, amelyből Károlyi arra következtetett, hogy a császáriak ígéreteiben továbbra sem lehet bízni. A számára keserű felismerés hatására álláspontja egyre jobban közeledett a Rákócziéhoz, aki a szenátus rozsnói ülésén – a letartóztatott Forgách Simon kivételével – a kuruc politikai elit valamennyi tagját megnyerte a detronizáció tervének. Mindannyian tudták ugyanis, hogy a fejedelemség elismertetésének csak nemzetközi támogatás esetén lehet realitása, s hogy ebből a szempontból (is) nagy szükség lenne a Franciaországgal való szövetségekötésre, amelynek a Habsburg-ház trónfosztása a feltétele. Az Ónodon megtartott országos gyűlésnek

(1707. május 31. – június 13.) ez volt az elsődleges célkitűzése, amelynek megvalósítása a súlyos gazdasági helyzet miatt egyre befolyásosabb békepárt megfélemlítését is megkövetelte.

A kuruc állam vezetői azért tartották szükségesnek a küzdelem folytatását, mert az évek óta tartó harcoknak eddig még nem volt érdemleges hozadékuk, viszont továbbra is bíztak abban, hogy ügyük kedvező fordulatot vehet. Nem utolsósorban attól is tartottak, hogy a még mindig jelentős számú, döntően jogfosztott és deklasszálódott elemekből verbuválódott katonaság, leszerelése esetén, egy polgárháborút is képes kirobbantani. Ónod azonban nem oldott meg semmit, mert XIV. Lajos a trónfosztás ellenére se kötött szövetséget Rákóczival, az ellenzékkel pedig a jogállamiságot megszegyenítő módon számoltak le. A békepárt szószólóinak lekaszabolása és az ehhez való asszisztálás többet ártott a szabadságharcnak, mint amennyit használt, mivel megkérdőjelezte a Habsburg-abszolutizmus jogsértései miatt fegyvert fogott nemesek hitelességét, és Európa-szerte visszatetszést keltett. A jelenlévők, de főleg a mészárlásban részt vevő Károlyi és Bercsényi cselekedetének, illetve passzivitásának indítékait meg lehet ugyan magyarázni, de több évszázad távlatából sem lehet őket a felelősség alól felmenteni. Az ónodi gyűlés abból a szempontból is határvonalat jelentett, hogy a megyei nemesség és a fejedelem, illetve a kuruc felső vezetés között állandósult a bizalmi válság, s már nemcsak a civil társadalom fordult szembe a szabadságharcral, hanem a fizetetlen katonaság is szökött.

1708. augusztus 3-án a kuruc sereg színe-virága Trencsénél katasztrofális vereséget szenvedett, s ez olyan hatással volt a magyarországi küzdelem kimenetelére, mint a zsigóói az erdélyire. A válságkezelés céljából Rákóczi gyűlést hívott össze Sárospatakra (1708. november 28. – december 20.), abban bízva, hogy a fejedelemségbe való beiktatása után (Marosvásárhely, 1707. április 5.) legális uralkodóként, a Patakon privilegizált helyzetbe juttatott katonaságra támaszkodva, képes lesz addig életben tartani a szabadságharcot, amíg külső segítség érkezik. A több fontos csatát veszített, meggyengült Franciaország helyett ezúttal a Baltikum feletti uralomért folyó északi háborútól remélt kitorési lehetőséget az elszigeteltségből. Ám az I. Péterrel megkötött varsói szerződés, amelyben még Rákóczi lengyel királlyá választásának terve is szerepelt, az orosz–török háború kirobbanásának veszélye miatt meghiúsult.

1710 folyamán a kuruc állam szinte működésképtelenné vált. Állományi krízis, demoralizált katonaság, agonizáló haditermelés, infláció, súlyos társadalmi ellentétek, járványok bomlasztották, s jószerivel már alig volt társadalmi bázisa. 1710 végére a kuruc katonai vezetésből csak Károlyi maradt az országban. Őt bízta meg a Lengyelországba távozott fejedelem, hogy a szeptemberben kinevezett új császári főparancsnokkal, gr. Pálffy Jánossal, egyelőre közvetítő útján, tárgyaljon. Rákóczi az időhúzás szándékával, még reménykedve az orosz segítségben rendelkezett így, de amikor 1711 januárjában visszatért Magyarországra, hogy személyesen találkozzon Pálffyval, maga is úgy vélte, hogy az országban általános a békevág, s a szabadságharc folytatásának nincsenek meg a belső feltételei. Vaján, ahol a Rákóczi és Pálffy közötti megbeszélés lezajlott, az erdélyi fejedelemség kérdése csak érintőlegesen került szóba. Pálffy ugyanis már 1710. december 17-én megüzente Károlyinak Komáromi Csipkés Györggyel, hogy tájékoztassa Rákóczit a levélváltásokról, s vegye rá egy I. Józsefnek szóló hódoló levél megírására, amelyben azonban a „méltóságos herceg az erdélyi fejedelemségről emlékezetet se tégyen”. Az *Emlékiratok* szerint a császári fővezér Vaján szemé-

lyesen is közölte Rákóczival, hogy ne reménykedjen fejedelemségének elismerésében, aki ezt látszólag tudomásul véve „az övéinek adandó általános élet- és jószágbeli kegyelmen kívül semmi más követelményt nem támasztott”. Valójában Rákóczi nem mondott le Erdélyről. A szabadságharc kezdetén csupán taktikai szempontból fontosnak vélt fejedelemség megtartása időközben cél lett számára, ezért utasította el saját személyére vonatkozóan az uralkodói kegyelmet akkor is, amikor már maga is belátta, hogy semmilyen segítségre sem számíthat. Politikusként és magánemberként hozott döntése egyaránt érthető, ha figyelembe vesszük származását, rokoni kapcsolatait, ősei politikai örökségét, neveltetését és személyiségét. Az önérzetes és a saját teljesítményével is tekintélyt szerzett Rákóczi számára – bár meghódolása esetén rangjának megfelelő birtokkal kárpótolták volna valahol a birodalom területén – nem volt járható út a dinasztíával való megbékélés. Élete végéig rebellis maradt, de – a személyét övező tisztelet ellenére – példája a magyar társadalom számára nem volt követhető.

Károlynak más sors rendeltetett. A fejedellemmel közösen járt út a szabadságharc utolsó hónapjaiban véget ért, mert az ország érdekében Károlyi a Habsburg-házzal való megbékélést választotta. Bár széles körű társadalmi támogatottságot élvezett, helyzete nem volt irigylésre méltó. Önmagával viaskodva kellett dönteni az erdélyi fejedelemség elismertetésére és a külországok garanciájának elfogadtatására irányuló tervek elejtéséről, jöllehet annak a magyar rendek pozíciója szempontjából hasznos mivoltáról ugyanúgy gondolkodott, mint korábban. A szabadságharc utolsó hónapjaiban azonban, teljesen indokoltan, úgy ítélte meg a helyzetet – s erről, valamint a megegyezés szükségességéről a fejedelmet is tájékoztatta 1711 januárjában –, hogy feltételek híján ezek a törekvések nem képezhetik a Pálffyval folytatott alku tárgyát. Magyarország szerencséjére ő megköthetett egy olyan kompromisszumot, amelyet a fejedelem, a fent említett okok miatt, nem vállalhatott fel. Ennek köszönhetően a Rákóczi vezetésével 8 éven át folytatott küzdelem értelmet nyert, a megbékélés, ha egy feudális struktúrában belül is, távlatokat nyitott az ország gazdasági-kulturális fejlődése előtt.

